

УДК 94:355.355(470:477.83-25) | "1914/1915":[930.23:001.891]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-4>

Віктор ГОЛУБКО,
orcid.org/0000-0001-9040-4516
доктор історичних наук,
професор кафедри історичного краєзнавства,
Львівського національного університету імені Івана Франка,
(Львів, Україна) viktor.holubko@lnu.edu.ua

Ігор МРАКА,
orcid.org/0000-0002-9681-5225
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історичного краєзнавства,
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) igor.mraka@lnu.edu.ua

ЛЬВІВ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1914–1915 РР.): НОВЕ ДОКУМЕНТАЛЬНЕ СВІДЧЕННЯ

У пропонованій публікації представлено документ, створений після звільнення Львова від російських військ наприкінці червня 1915 р. Мета статті – проаналізувати й опублікувати документ, автор якого описав суспільно-політичне та культурне життя в окупованому росіянами Львові, розкрив позицію та діяльність окремих польських політиків, які, «рятуючи польськість Львова», погоджувалися співпрацювати з російською окупаційною адміністрацією. Методологія дослідження – базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності, із застосуванням методів зовнішньої та внутрішньої критики джерел. Наукова новизна дослідження полягає у введенні до наукового обігу матеріалу, що відображає реалії життя Львова під російською окупацією в 1914–1915 рр. Отже, публікований документ «Про взаємини у Львові від вересня 1914 до липня 1915» зберігається у 146 фонді Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (ф. 146, оп. 8а, спр. 79). У ньому задокументовано відступ австро-угорського війська з міста, перші кроки російської влади, ставлення містян до нової влади, діяльність окупаційної адміністрації, закриття та русифікація закладів освіти, функціонування міських властей, судів, фінансових установ (банків, кредитних спілок, страхових товариств), а також зміну політичних настроїв у Львові у 1914–1915 рр. Документ укладений у серпні 1915 р. особою, яка перебувала у місті протягом усієї окупації. Невідомий автор був патріотом Австро-Угорської монархії та боляче реагував на те, як деякі польські політичні діячі легко пішли на співпрацю з російськими окупантами. Автор донесення структурував його за проблемно-хронологічним принципом, охопивши період від евакуації австрійських військ до їх повернення. Документ, оригінал якого написаний польською мовою, публікується в українському перекладі відповідно до сучасних археографічних вимог.

Ключові слова: Перша світова війна, Східна Галичина, Львів, російська окупація, «виєхполяки», соціально-економічне та культурне життя міста.

Viktor HOLUBKO,

orcid.org/0000-0001-9040-4516

Doctor of Historical Sciences,

Professor at the Department of Local History

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) viktor.holubko@lnu.edu.ua

Ihor MRAKA,

orcid.org/0000-0002-9681-5225

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of Local History

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) ihor.mraka@lnu.edu.ua

LVIV DURING THE RUSSIAN OCCUPATION (1914–1915): NEW DOCUMENTARY EVIDENCE

The proposed publication presents a document created after the liberation of Lviv from the Russians. The aim of the article is to analyze and publish this document, whose author described the socio-political and cultural life in Russian-occupied Lviv, and revealed the position and activities of certain Polish politicians who, «saving the Polishness of Lviv» agreed to collaborate with the Russian occupation administration. The research methodology is based on the principles of historicism, scientific rigor, and objectivity, utilizing methods of external and internal source criticism. The scientific novelty of the study lies in the introduction into scientific circulation of material that reflects the realities of life in Lviv under Russian occupation in 1914–1915. Thus, the published document «On Relations in Lviv from September 1914 to July 1915» is preserved in Fund 146 of the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv (f. 146, op. 8a, file 79). It documents the retreat of the Austro-Hungarian army from the city, the first steps of the Russian authorities, the attitude of the townspeople towards the new government, the activities of the occupation administration, the closure and Russification of educational institutions, the functioning of municipal authorities, courts, and financial institutions (banks, credit unions, insurance companies), as well as the shift in political moods in Lviv in 1914–1915. The document was compiled in August 1915 by an individual who remained in the city throughout the entire occupation. The unknown author was a patriot of the Austro-Hungarian Monarchy and reacted painfully to how easily some Polish political figures collaborated with the Russian occupiers. The author of the report structured it according to the problem-chronological principle, covering the period from the evacuation of the Austrian troops to their return. The document, originally written in Polish, is published in Ukrainian translation in accordance with modern archaeographic requirements.

Key words: First World War, Eastern Galicia, Lviv, Russian occupation, «All-Polish Movement», socio-economic and cultural life of the city.

Постановка проблеми. Перша світова війна стала каталізатором суспільно-політичних, соціально-економічних та демографічних змін на теренах Східної Галичини. Під час окупації Львова росіянами (вересень 1914–червень 1915 рр.) відбувались трансформаційні процеси в системі управління містом, русифікація освітньої і культурної сфер, погіршення соціально-економічної ситуації, і, нарешті, численні новації у суспільно-політичному житті. Окупація міста росіянами позбавила більшість громадсько-політичних діячів будь-яких можливостей для діяльності. Винятком стали представники крайньої правої націоналістичної течії у польському політикумі – націонал демократії (ендеків), зокрема Владислав Грабський та Ян Пінінський, які начебто заради збереження «польськості Львова» співпрацювали з окупаційною владою.

У сучасній історіографії гостро відчувається потреба у залученні нових, раніше не відомих

або маловивчених першоджерел, які розкривають питання окупації Львова з різних ракурсів. Джерельна база дослідження російської окупації міста охоплює мемуари очевидців, різноманітні російські окупаційні розпорядження, які регулювали життя міста, звіти тощо. Унікальний інформаційний пласт становлять конфіденційні рапорти та донесення австрійських поліцейських органів, укладені «по гарячих слідах» безпосередніми свідками окупації. Введення до наукового обігу цієї категорії документа суттєво розширює дослідницьку базу, а саме проливає світло на неофіційні практики виживання містян, масові грабунки, прояви антисемітизму та тактику політичного пристосування частини польського політикуму Львова. Висвітлення всіх цих моментів є необхідною умовою для формування об'єктивної та багатовимірної візії історії Львова періоду Першої світової війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Російська окупаційна політика в Галичині трива-

лий час привертає увагу як українських, так і закордонних дослідників. Особливо йдеться про новіші праці, присвячені питанням соціально-економічної ситуації на окупованих територіях (Патер, 2009; Siudut, 2013; Орлик, 2018; Meus, 2021), розвитку освіти і культури (Перелигіна, 2007; Винник, 2009; Лозинська, 2011, 2020; Качмар, 2018-2019; Дудко, 2016), повсякденню та взаєминам з окупаційною владою (Kramarz, 1994; Щодра, Петрій, 2015; Мрака, 2015; Голубець, 2023, 2025).

Мета статті – проаналізувати й опублікувати документ, автор якого описав суспільно-політичне та культурне життя в окупованому росіянами Львові, акцентував на позиції та діяльності деяких польських політиків, які, «рятуючи польськість Львова», погодилися співпрацювати з новою владою.

Виклад основного матеріалу. Документ описує механізм створення російської окупаційної адміністрації та її діяльність у Львові. Судячи із тексту, його автор був урядовцем австрійської адміністрації, який залишився у місті після захоплення його царською армією у вересні 1914 р. Свої спостереження він виклав у донесенні, що має характер конфіденційного рапорту (фактично доносу), адресованого до президії Намісництва відразу ж після відступу російських військ зі Львова. Зміст і тональність тексту переконливо свідчать, що його автор за національністю є поляком, а за політичними поглядами – лояльним обивателем австро-угорської монархії.

Інформація, викладена у донесенні, містить декілька взаємопов'язаних сюжетів. Перший – ситуація у місті перед вступом до нього царської армії, реакція населення на ці події в умовах поспішної евакуації цивільної та військової австрійської адміністрації, розповідь про залишені напризволяще величезні військові склади з майном та дводенні мародерства їх. Другий сюжет – це прихід до Львова російських військ, враження, які вони справляли на містян, та розпорядження російського командування, спрямовані на недопущення правопорушень та грабунків. Автор констатує своєрідний психологічний дисонанс: контраст між панічним відступом австрійців та вступом добірних російських частин. Їх вигляд пригнітив львів'ян, але водночас викликав певну повагу до порядку, який окупанти миттєво встановили.

Третій сюжет – робота окупаційної адміністрації, її ставлення до місцевого населення й колишніх дрібних австрійських урядовців. Як патріот Австро-Угорщини, автор донесення висловлює вкрай негативне ставлення до тих громадських діячів, які співпрацювали з російською окупа-

ційною владою. Найбільше він критикує табір так званих «всехполяків». Він неодноразово підкреслює несприйняття їхньої діяльності, викриває їхню тактику політичного пристосуванства та розгортання проросійської агітації через пресу (газета «Słowo Polskie»), закидає їм брак послідовності. Гостро звучить його риторичне питання: як можна поєднувати гасла польського патріотизму із готовністю служити росіянам. У донесенні персонально звинувачуються впливові політики з консервативного табору – Владислав Грабський і Ян Пінінський¹, які монополізували контакти з російським генерал-губернатором Г. Бобринським. Окреме обурення автора викликає той факт, що ці ж самі діячі проявляли вражаючу безпринципність: щойно вітавши російського царя, вони першими побігли зустрічати австрійського генерала Едуарда фон Бем-Ермолі після визволення міста.

Автор документа також детально описує системні зусилля царської адміністрації у здійсненні русифікації міста у всіх важливих сферах: освіті, судівництві, громадському просторі. Наводить конкретні приклади: примусове введення російської мови у школах, заміна вуличних вказівників на кириличні, запровадження російського законодавства. При цьому він неодноразово висвітлює національну політику царських органів влади, зокрема фрагментарно вказує на проведення репресивних заходів щодо провідних українських громадських діячів. Згадує масові арешти української інтелігенції навесні 1915 р., про депортацію її вглиб Росії. Не оминув автор сюжету і про притаманний російській владі брутальний антисемітизм, кульмінацією якого став погром єврейського населення 27 вересня 1914 р., спровокований солдатами та толерований військовим командуванням під надуманим приводом.

У донесенні звернуто увагу і на побутову, і на економічну сторони життя міста періоду окупації. Деталізовано хижацький характер російського управління. Заїжджі російські чиновники описані як сарана, що прибула «на поживу». Якщо урядові установи міста не зазнали значних пошкоджень, то звичним явищем стало нищення внутрішнього облаштування будинків і приміщень, у яких розташовувалися військові підрозділи. Видатки на їх постійний ремонт змушене було покривати саме місто, бо окупаційна влада виділяла на це мізерні

¹ Леон Ян Пінінський (1857 –1938) – дипломат, колекціонер та історик мистецтва, професор римського права і ректор Львівського університету, посол до Крайового сейму, намісник Галичини (Zdrada, 1981: 332-337).

компенсації. Дефіцит міського бюджету призвів до фінансового колапсу, від якого дуже потерпали дрібні міські урядовці, оскільки у магістрату не було коштів виплачувати їм заробітну плату, певним порятунком ставали лише мінімальні аванси від консорціумів місцевих банків.

Автор документа відзначає політичну лояльність більшості мешканців міста і місцевої бюрократії до Австро-Угорщини, психологічну стійкість міщан, які взимку та навесні з надією прислухалися до гуркоту гармат з боку Карпат. Принагідно він знову критикує «вшехполяків» за їхнє москвофільство, і з задоволенням констатує, що після важкої російської окупації цей дух значною мірою почав вивітрюватися і що обивателі здебільшого зберегли лояльні до монархії настрої. Такий поворот у свідомості був зумовлений, між іншим, тотальними грабунками, до яких вдалися і армія і російське чиновництво під час відступу зі Львова. По варварськи знищувався промисловий потенціал міста, виламувались мідні деталі з промислових устаткувань, конфісковували приватне майно. «Вивозили усе, навіть найменш вартісний непотріб», – зазначає дописувач. Ця агонія окупаційного режиму, що супроводжувалася нічними погромами за участю російської польової жандармерії, стала найефективнішим щепленням від проросійських ілюзій.

Аналізований документ є особливо цінним, адже засвідчує об'єктивність автора: він не ідеалізує повернення австрійської влади, а реалістично описує перші кроки відновленої адміністрації, відверто критикує її непрофесійність, вказує на хаос із видачею перепусток та неможливі виконання вимоги щодо реєстрації населення. Окремо він засуджує нову хвилю арештів за анонімними доносами тих самих інформаторів, які ще вчора прислужували росіянам. Особливо правдиво описано різке погіршення гуманітарної та санітарної ситуації у місті (спалах холери, дорожнеча на базові продукти, як-от хліб та м'ясо). Текст свідчить про те, що автор щиро вболіває, щоб увесь цей безлад не створив сприятливого ґрунту для москвофільської агітації серед виснажених містян.

Висновки. Загалом опублікований документ є надзвичайно важливим першоджерелом, що суттєво доповнює картину воєнного життя львівської громади періоду Першої світової війни – він дає дослідникам матеріал для відтворення не лише політичної та військової хроніки окупації, а й історії повсякдення, розкриттю психологію виживання містян та самої анатомії суспільного колабораціонізму в екстремальних умовах.

Документ

C[esarsko]-K[rólewski]
PREZYDYUM DYREKCJI POLICYI
w Krakowie.

L.2622/pr. Kraków, dnia 2 sierpnia 1915.

Informacja poufna o stosunkach
we Lwowie od września 1914 do
lipca 1915.

D o

Prezydium c. k. Namiestnictwa w Białej

W załączeniu przedkładam informację poufną o stosunkach politycznych i społecznych, jakie panowały we Lwowie od chwili inwazyi rosyjskiej aż do ostatniego czasu.

O wymienionych w relacji oficerach armii austriackiej, jako politycznie podejrzanych, zawiadomiono już stąd c. i k. Oddział sztabu generalnego przy tutejszej Komendzie twierdzy.

Za c.k. Radcę Dworu i Dyrektora Policji:
[Рукописний підпис]

Informacja poufna.
O stosunkach we Lwowie od września 1914
do lipca 1915.

Władze austriackie, opuszczając z końcem sierpnia 1914 Lwów, pozostawiły olbrzymie magazyny zapasów wojennych i żywnościowych, zwłaszcza w magazynach na dworcu kolejowym. Wobec odejścia policji wojskowej, a braku milicji miejskiej – natychmiast po odejściu garnizonu rozpoczęły się rabunki. Rabowano magazyny kolejowe, magazyny żywnościowe wojskowe, koszary, w których pozostawiono wielkie zapasy żywności, broni, amunicji, mundurów, koców i t.d. Rabunki zupełnie bezkarne trwały dwie doby. To był też powód, dla którego bezpośrednio po wkroczeniu Moskali nie dawał się odczuwać brak żywności. Pospiech, w jakim władze austriackie opuszczały miasto, a ład i porządek, które wprowadzały niemal momentalnie wojskowe władze rosyjskie, przeprowadzony niemal zupełnie ściśle zakaz sprzedaży alkoholu – podziały na ludność w ten sposób, że narzekając na władze austriackie, poczęto chwalić porządek rosyjski.

Wojsko rosyjskie, które przez 3 doby bez przerwy, jak rzeka, płynęło przez miasto, wojsko doborowe, doskonale wyekwipowane i zaopatrzone budziło poczucie zupełnej bezsilności miasta.

Na pewne sfery ludności, a zwłaszcza na chrześcijańskie drobno-mieszczaństwo i urzędniczą, podziały bardzo sympatycznie zapowiedzi Moskali, że Żydzi teraz nie będą mieli nic do gadania. Drzemający w głębi duszy lwowskiego mieszczaństwa antysemityzm był odrazu łącznikiem z «oswobodzicielami».

Na tle zatem tych narzekań – widoki potęgi rosyjskiej, sprężystości władz wojskowych rosyjskich i antysemityzm – łatwo bardzo mogło zacząć rozwijać się moskalofilstwo, zwłaszcza wobec propagandy «Słowa Polskiego», które bez żadnych już obłonek odsłoniło swe prawdziwe oblicze, z całym cynizmem, wyznając, że: «z początkiem sierpnia wobec represji władz austriackich musieliśmy zejść na chwilę z naszej drogi»; obecnie istinno-wszechpolska agitacja bardzo zręcznie ilustrowana wykazywaniem słabości Austrii działać mogła w całej pełni i bez możliwości przeciwdziałania. Gdy n.p. «Kurier Lwowski» w najbardziej uprzejmy sposób usiłował polemizować z wszechpolakami – bezwzględnie konfiskowano wszystko, co wszechpolakom mogło się nie podobać.

Następująca charakterystyczna scena rozegrała się w czasie konferencji, jaka dnia 6 września odbyła się w kancelarii zastępcy wojennego gubernatora Fatjanowa, który wezwał do siebie wszystkich dziennikarzy. Rozpytując się przybyłych, z jakich są dzienników, zachnął się, gdy Leopold Szenderowicz przedstawił się mu jako wydawca «Wieku Nowego», zaczął krzyczeć na niego i grozić mu zamknięciem pisma, przy czym użył następującego zwrotu: «Słowo Polskie – ot charosza gazeta, takie wszystkie tu mają być!».

Wojenny gubernator Lwowa, hr. Szeremetjew postępował tak względnie i uprzejmie wobec miasta i ludności (ogłosił afiszami i w dziennikach, że każdy mający jakąś sprawę do niego może zjawić się o każdej porze dnia i nocy!), pozwolił na otwarcie szkół, bezwzględnie karał nadużycia ze strony żołnierzy tak, że gdyby jemu na cały czas okupacji powierzono rządy we Lwowie, moskalofilstwo byłoby zatoczyło niezawodnie znacznie szersze kręgi.

Wkrótce jednak przybył gen. gub. hr. Bobriński, gradonaczalnikiem został brutalny Eiche, z dniem każdym przybywały nowe gromady czynownictwa, które przybyło na żer.

Dnia 27 września był pogrom. Wedle wiadomości w prezydium miasta padło 48 osób (w tem kilkunastu chrześcijan), ilość rannych w żaden sposób nie dała się ustalić; ranni chowali się czempredziej po domach, by nie pociągano ich jeszcze do odpowiedzialności. Na wielu ulicach (pl. Halicki, pl. Krakowski, Gołuchowskich, ul. Żółkiewska, Kaźmierzowska i wszystkie przecznice, Kleparowska i sąsiednie) ostrzeliwano domy, dawano salwy wzdłuż ulic,

strzelanina trwała od 3.30 do 4.30, poczem po ulicach odbywały się szarże kozaków, aresztowano około 150 osób, przeważnie Żydów. Na zapytanie prezyd. Rutowskiego, co było powodem strzelania, odpowiedziały władze, że Żydzi z okien strzelali do wojska. Było to kłamstwo; politycznym powodem strzelaniny były, zdaje się, ciągle zajścia między żołnierzami a kupcami żydowskimi, którzy żołnierzy oszukiwali na kursie rubla (1 Rs. = 3.33 K.!) i na cenach towarów; wojsku pozwolono pohulać!

Zamknięto szkoły, wydano rozmaite ostre zarządzenia co do wychodzenia wieczorem, zamykania lokali i t.p., kazano zamurować wszystkie okna piwniczne i strychowe (!), by z nich nie strzelano do wojska.

O zajściach nie pozwolono pismom napisać ani słowa.

Na kielkujące kwiatki moskalofilstwa pogrom podzielał mroząco. Bobriński ogłosił Galicyę wschodnią za kraj ruski, element polski był tylko tolerowany. Rozpoczęło się na dobre zdzierstwo czynownictwa, pod wszelkimi możliwymi pozorami wymuszano pieniądze; rozpoczęły się aresztowania «zarobkowo-dochodowe». W mieście powstawało coraz więcej sklepów rosyjskich, coraz więcej publiczności rosyjskiej snuło się po ulicach, urzędnicy i oficerowie posprowadzali swe rodziny. Wyszło zarządzenie, że nowe sklepy mają mieć szyldy rosyjskie, a mogą mieć też polskie. Istniejące sklepy, zwłaszcza żydowskie zaczęły pokrywać się szyldami rosyjskimi. W oknach sklepowych i w lokalach, znów prawie wyłącznie żydowskich, coraz częściej widać było portrety cara i rodziny; (portrety te sprzedawali oficerowie po 1 rubl. za sztukę !!). Zast. gradonaczalnika kpt. Jacewicz przysłał też do prezydenta Rutowskiego portret cara w złotych ramach, by nabył go dla magistratu. Rutowski zażądał pisemnego rozkazu na zawieszenie portretu. Jegośność z portretem więcej nie pokazał się! Do pozornej rusyfikacji miasta Żydzi wogóle przyczynili się wiele, i Żydzi-litwacy z cesarstwa, którzy przybywali w wielkiej masie i miejscowi, którzy – by przyciągnąć klientelę rosyjską, wywieszali szyldy rosyjskie i usiłowali mówić po «rusku».

Przez kilka miesięcy trwały pertraktacje o tablice z nazwami ulic po rosyjsku.

Prez. Rutowski wciąż zwlekał, wykręcając się brakiem blachy, lakieru i t.p., wreszcie Skałkon, (który po Eichem objął gradonaczalstwo) zwołał żydowskich blacharzy i lakierników i kazał im malować napisy. Zrobiono 3000 sztuk po 1 r.15 kop. za sztukę i przybito na wszystkich rogach ulic.

Ludność naogół przez cały czas okupacji odnosiła się do Moskali wrogo; mimo pozorów przyjaźni

z żołdatami i oficerami, mimo tego, że dozorczy domów stali na usługach policyi, mimo dobrych interesów handlowych robionych z Moskalami, ilekroć dawały się słyszeć oddalone huki armat, czy z nad Sanu z końcem października, czy z Karpat w ciągu zimy, lub od Stanisławowa na wiosnę, całe miasto przechodziło dreszcz, nadzieje odżywały. Zniszczył je zupełnie dopiero upadek Przemyśla dnia 21. marca 1915.

Wtedy też dopiero Moskale zaczęli się naprawdę urządzać we Lwowie.

Akcyą rządu rosyjskiego dla zjednania społeczeństwa polskiego szła głównie przez wszechpolaków; z duchowieństwem polskim kokietował Bobrińskij, ale duchowieństwo na umizgi nie odpowiadało.

Bobrińskij wkrótce po przybyciu złożył wizyty wszystkim bawiącym we Lwowie arystokratom i był naturalnie rewizytowany; codziennie niemal bywał w Kasynie narodowym. Wszechpolacy znosili się z gen.-gubernatorem niemal wyłącznie przez Grabskiego i Pinińskiego.

Gdy pozwolono na otwarcie we Lwowie filii petersburskiego Komitetu ratunkowego dla Galicji. W nazwie działalność filii obejmowała całą Galicyę, w ogłoszonym programie pracy tylko Galicyę zachodnią! (i gdy rząd dostał 160.000 rubli i zaczęły płynąć datki z Rosji, od Komitetu Warszawskiego, od Paderewskiego i t.p. – wszechpolacy z szaloną reklamą zaczęli zbawiać Galicyę. Faktycznie wyjechało na zachód kilka wypraw dla rozdawania zapomóg i żywności; wyprawy te urządały moskalofilską agitacyę. Kierował całą akcyą Grabski, czynnym był Piniński, a wyjeżdżali Biega, Wierczak i inni.) Materiały o tej agitacji miałem otrzymać przed wyjazdem ze Lwowa, ale mi ich nie doręczono, wiem w czym rękę się znajdują. Działalność swą zakończył ten Komitet ratunkowy w ten sposób, że w czasie cofania się Moskali ze Lwowa w Biurze Komitetu wydawano «udostowierenia» na «wysiedlenie» się do gubernii Wołyńskiej, ale dla wybitniejszych działaczy do Kijowa. Resztę funduszy Komitetu rozdano pomiędzy tych, którzy uciekali z Moskalami.

Na zarzut wysługiwania się Moskalom za pieniądze byli też wszechpolacy najczulszy. Gdy jeden z młodszych strzelniczan Stanisław Getritz w prywatnym towarzystwie zarzucił wszechpolakom (którym zresztą aż do wojny gorliwie się wysługiwał), że służą Rosji za ruble – zaskarżyli go p. p. Grabski i Wasilewski do sądu o oszczerstwo. Jaki panował strach przed wszechpolakami, widzi się z tego, że żaden z lwowskich adwokatów nie podjął się obrony Getritza; radzili mu tylko, by starał się o odroczenie rozprawy przez zacytowanie nowych świadków, rozprawa faktycznie została odroczone, następnie odbyła się z początkiem czerwca (znów bez adwo-

kata) i Getritz skazany został na trzy miesiące więzienia. Wniósł od wyroku apelacyę. Do apelacyjnej rozprawy zgłosił się niezawodnie wielu obrońców.

Osobny epizod w stosunkach polsko-rosyjskich we Lwowie stanowi sprawa szkół. Miasto starało się o pozwolenie otwarcia szkół miejskich ludowych i wydziałowych. Pozwolono na otwarcie 10 szkół; rozpoczęły się narady nad wyborem budynków i personalu. C.k. inspektor okr. miejski Nowosielski był zdecydowanym moskalofilem i zabiegał o otwarcie szkół z 5 godzinami rosyjskiego na tydzień. Gdy dyrektorzy i dyrektorki zeszli się w szkole im. Mickiewicza na naradę co do budynków i personalu, policya posiedzenie rozpędziła i zagroziła aresztowaniem. Rozpisano jednak wpisy. Do szkół publicznych uczęszczają przeważnie dzieci biedaków. Rodzice przychodzili do wpisów i gdy dowiadywali się o nauce języka rosyjskiego – odchodzili. W szkole św. Elżbiety, jednej z największych we Lwowie, wpisało się 5 (pięcioro) dzieci. Pleskij dyrektor szkolnictwa ludowego na gen. gubernatorstwo galicyjskie kazał sobie przedłożyć spisy personalu i sam miał otworzyć miejskie szkoły, ale nie doszło do tego.

Ze szkolnictwem prywatnym sprawa miała się w ten sposób, że w styczniu ogłoszono rozporządzenie o otwarciu szkół prywatnych; należało podawać o pozwolenie utworzenia, w szkołach miano uczyć 5 godzin rosyjskiego i używać podręczników dozwolonych w Królestwie. Podręczników tych jednak nie można było dostać. Odbył się cały szereg posiedzeń właścicieli i właścicielek szkół. Na posiedzeniach tych rej wodzili hr. Piniński i Grabski, którzy dowodzili, że wobec wykluczonej ewentualności powrotu Austriaków należy «bronić polskość Lwowa» pod zaborem rosyjskim; później władze już takich pozwoleń udzielać nie będą, jeśli teraz nie będzie podań. Ten argument zachwiał nawet Rutowskim, sytuacja wojskowa wyglądała bardzo źle i on oświadczył się za wnoszeniem podań. Dr. Stesłowicz, do którego zwracano się o radę i ja, mając stosunki ze sferami nauczycielskimi, staraliśmy się nakłonić właścicieli i właścicielki szkół do niewnoszenia podań. Ostatecznie kilka zakładów (1 męski i 3 żeńskie, oraz 3 klasztorne żeńskie) wniosło podania. Szkoły otwarto. Nauka była bardzo ściśle kontrolowana, wciąż chodzili inspektorzy rosyjscy; podręczników z Królestwa nie było; niektórych przedmiotów uczono bez podręczników, innych z dotychczasowych, które Moskale po zbadaniu uznali za bezpieczne. Najliczniej uczęszczała młodzież do gimnazjum im. Mickiewicza (właśc. Petelenz, którego we Lwowie nie było). Prawem kaduka zrobił się dyrektorem Dr. Marek Piekarski, oficer-dezertier z wojska austriackiego (z końcem sierpnia zmienił mundur i pozostał). W tem gimnazjum we wszyst-

kich klasach od 4 tej do 8-ej wykryto ochranników, a gdy Moskałe uciekli, Piekarski, Ryniewicz (również oficer-dezertjer) i kilku profesorów uciekło z nimi i namówiło kilkunastu chłopaków z najwyższych klas, mających ponad 18 lat do wyjazdu.

W szkole elementarnej S. S. Urszulanek Pleskij, będąc na lekcji języka rosyjskiego, zapowiedział, że na razie wyniki nauki rosyjskiego muszą być małe, ale od września będą wszystkie przedmioty uczone po rosyjsku, to dziewczęta nauczają się! Po wkroczeniu armii austriackiej toczyła się jeszcze w dziennikach polemika o szkole i niektórzy profesorowie podnosili otwarcie tych szkół jako wielki czyn narodowy (Gazeta Wieczorna, Kurjer Lwowski od 25/6. do 15/7. 1915).

Dyr. Pleskij, przybywszy do Lwowa, założył kursy dla nauczycielstwa; zgłaszali się głównie nauczyciele i nauczycielki moskalofile, trochę ukraińców, a kilku zaledwie Polaków. Z wybitniejszych wszechpolskich działaczy nauczycielskich Piorkiewicz (red. Szkoły, przewodniczący lwowskiej grupy P.T.P.). Kursy te odbywały się w gimnazjum Franciszka Józefa, a w maju przeniesiono je wraz z uczestnikami do Kijowa.

Frazes o obronie polskości, służący Grabskiemu i Pinińskiemu za usprawiedliwienie wysługiwanie się Moskałom, był też uzasadnieniem, dla którego po usunięciu na żądanie władz rosyjskich z kierownictwa miejskiej policji byłego komisarza Stanisława Tauera kierownictwo to objął działacz wszechpolski Dr. Stefan Bryła. Był to jedyny posterunek «narodowy», zdobyty przez wszechpolaków i to w czasie, gdy w policji miejskiej urzędowali już jako nadzorcy urzędnicy rosyjscy i «utrzymano» go krótko, bo rychło policję miejską wogóle rozpędzono po awanturze, jaką urządził przystaw Jaromek, który obił jednego z urzędników, a cały personal urzędniczy zamknął za protest przeciw owemu pobiciu.

Sądy urzędowały przez cały czas pobytu Moskali. Na czele stał prezydent Przyłuski i wiceprezydent Kilian. Sądy orzekały o przestępstwach nie należących do sądownictwa wojennego i w sprawach cywilnych. Aż do wzięcia Przemyśla sądownictwo było nietknięte, tylko Przyłuski, gdy nie chciał wykonać polecenia gen.-gubern., by usunąć ze sądów urzędników żydów (oświadczył, że nie ma do tego prawa, wchodzi to w zakres władzy ministerstwa) został ze Lwowa wydalony. Polecono mu wybrać sobie jakąś miejscowość na pobyt, Przyłuski wybrał Tarnopol, skąd przyjechał do Lwowa z końcem maja, ale obowiązków nie pełnił. Z początkiem kwietnia przybył do Lwowa znany warszawski prokurator Hesse i ten «zreformował» sądownictwo. Istota tej «reformy» polegała na tem, że wyroki zapadały «w imieniu

prawa», trzecia instancja (wiedeńska) została zniesiona, wyroki karne i cywilne mogły być przez władze polityczne znoszone. Urzędnicy sądowi mieli otrzymywać płacę od rządu rosyjskiego; otrzymali ją tylko za 1 miesiąc, za dwa zostali Moskałe «winni». Wszechpolacy sędziowie «reformę» ową przedstawiali jako nadzwyczajną zdobycz narodową, chociaż ogłoszono, że językiem urzędowym jest rosyjski, oraz jego «miejscowe narzecza», a język polski był tymczasowo dopuszczalny! W czerwcu usunięto ze sądów wszystkich żydów.

W grudniu rozpoczął rząd rosyjski ściąganie podatków we Lwowie. Przybył do Lwowa «sztackij sawietnik» Kaczarowski (z Czernihowa), jak w zaufaniu wywnętrzał się syn «miateżnika» ogromny «Przyjaciół» Polaków. Ściągano podatki rządowe (gruntowe, domowo-klasowe, zarobkowe) wedle wymiaru austriackiego. Utworzono ces.rosyjską Komisję podatkowo rekursową, do której wносить można było podania o odpisy i ulgi podatkowe. Komisja ta składała się z urzędników magistratu i kilku członków zawieszonych w czynnościach Rady miejskiej; nie miała jednak nic do gadania, o wszystkim decydował Kaczarowski, który zachowywał się wcale przyzwoicie, bezwzględnie traktował tylko żydów. Suma ściąganych podatków nie jest znana. Kaczarowski, wyjeżdżając, zabrał ze sobą wszystkie księgi, w rękach podatników pozostały tylko pokwitowania.

Magistratu i miejskich instytucji nie tykano. Niszczono tylko miasto kwaterunkiem i żądano wiele świadczeń. Było niemal regułą, że oddziały wojskowe rozlokowane w koszarach, czy budynkach miejskich (jak szkoły) niszczyły całe wewnętrzne urządzenie, gdy nowy oddział sprowadzał się miasto musiało wszystko naprawiać; że oddziały wciąż zmieniały się, koszty tych napraw szły w krocie. Ponadto biura rosyjskie zużywały ogromne masy światła elektrycznego i gazu. W wielu biurach urzędnicy, wychodząc w nocy (urzędowanie bowiem niemal z reguły odbywało się wieczorem), nie gasili światła zupełnie. Tramwaj zajęty był ciągle przewozem rannych i materyałów. Jako odszkodowanie dano miastu kilkaset wagonów węgla, zrabanego w cukrowni chodorowskiej. Z miejskiego urzędu budowniczego zabrano dwa walce parowe do walcowania ulic, inżynier odbierający je na rozkaz gen. gubernatora zapowiedział, że jeśli Moskałe zostaną we Lwowie, wrócą walce, a jeśli ustąpią «dostaniecie z Wiednia nowe, lepsze». Miasto utraciło wiele na opłatach akcyzowych. Wolne od akcyzy były wszelkie transporty wojskowe. Na ten temat ciągle były zatargi, bo kupcy wynajmowali sobie żołnierzy do eskortowania swoich towarów, albo wprost przebierali się w mundury i odmawiali zapłaty akcyzy.

Przez cały czas okupacji funkcjonowały następujące banki: Bank krajowy, Przemysłowy, Hipoteczny, Kupiecki i robiły, zwłaszcza dwa pierwsze, doskonałe interesy. Kasa oszczędności wypłacała tylko częściowe kwoty z lokacji. Bank przemysłowy puścił w ruch kilka fabryk (sasowską, Gafotę, fabrykę kart). W Gafocie robiono buty dla wojska. Prywatne zakłady przemysłowe: Zieleniewskiego, Wczelaka, Zachariewicza Sosnowskiego, Polaski i inne wykonywały wielkie roboty wojskowe.

Wydział krajowy pozornie urządował przez cały czas, by nie ulokowały się tam władze rosyjskie. Władze rosyjskie żądały tylko rozmaitych danych statystycznych.

Instytucje ubezpieczeniowe: Zakład ubezpieczenia robotników od wypadków, Kasa chorych, Pow. wzajemnych ubezpieczeń urzędników prywatnych, Floryanka i inne zostały nietknięte.

Dyrekcję domen państw. i lasów objęli Moskale, objęli setki sągów drzewa, które było we Lwowie, a szef dyrekcji (nazwisko zapomniałem – Cieński ?) służył Moskalom bardzo uprzejmymi informacjami.

Urzędnicy państwowi naogół zachowali się wrogo wobec Moskali. Jednostki tylko wstąpiły do ich służby; dwóch inżynierów Namiestnictwa, dwóch inżynierów dyrekcji kolejowej, jeden Wydziału krajowego i kilku innych. Wśród urzędników robiło naturalnie dużo złej krwi niewypłacanie pensji; wypłacane przez konsorcyum banków wraz z miastem zaliczki 33 % na płace łagodziły nieco rozgoryczenie, w każdym razie ogół urzędników zupełnie stanowczo zerwał z narodową demokracją, która w tych szeregach miała najliczniejszych zwolenników.

Zachowanie się polityczne Magistratu z małymi wyjątkami (radca Pawłowski został we Lwowie, urzędnik z prezydium Chrzanowski uciekł z Moskalami) było zupełnie poprawne, a to dzięki Rutowskiemu, który całe swe wielkie doświadczenie i wyrobienie polityczne zużytkował w stosunkach z Moskalami, które ciągle musiał utrzymywać; ani chwilę jednak nie było dla nikogo wątpliwem, jaka jest jego «orientacja». Wszecpolacy odnosili się do Rutowskiego ze złe tajoną niechęcią i często wyrażali się o nim z przekąsem; wciągnęli go do Komitetu Ratunkowego, chcąc go niejako politycznie skompromitować, a zupełnie lajdacki kawał urządzili w następującej sprawie:

Na noworocznym przyjęciu u Rutowskiego, na którym było wszystko, co we Lwowie było wybitniejsze (Moskali nie było), Stahl wygłosił imieniem Prezydium i Magistratu przemówienie do Rutowskiego, które zakończył wyrażeniem nadziei, że nastaną lepsze czasy dla miasta i kraju wobec zapowiedzi Zwierzchniego Naczelnego Wodza. Rutowski w odpowiedzi wygłosił mowę zupełnie niepodległo-

ściową. W sprawozdaniu z tego przyjęcia «Słowo Polskie» ustęp o nadziejach związanych z odezwą włożyło w usta Rutowskiego, słusznie spekulując na to, że Rutowski nie sprostuje tego fałszu. Inne pisma dały sprawozdanie godne z prawdą.

Wszecpolacy, «broniąc polskość Lwowa» z właściwą sobie zręcznością, szerzyli moskalofilstwo przez «Słowo Polskie» dwa razy dziennie wszelkimi możliwymi sposobami wykazujące rozpadanie się Austrii, a zachwalające rosyjską przyjaźń. Jeśli gdziekolwiek jakiś nic do gadania nie mający rosyjski polityk, czy publicysta coś powiedział o Polsce – robiono z tego historycznej wagi enuncjacyę. Drukowano i omawiano projekty ustroju Polski, konstruowane przez Tow. Wzajemności słowiańskiej, czy Brianczaninowa, a gdy ogłoszono rozporządzenie o samorządzie w Królestwie, robiono z tego początek realizowania obietnic odezwy Zwierzchniego Naczelnego Wodza.

Wobec robót N.K.N. i Legionów zachowywano się początkowo w ten sposób, że ogłaszano, iż N.K.N. po secesji przestał istnieć, a również Legiony po rozwiązaniu legionu wschodniego – nie istniały. Cała Polska opowiada się przy Rosyi. Ta fikcja nie dała się jednak długo utrzymać, wymyślano więc wciąż nowe kłamstwa o N.K.N. i Legionach. Przeciwdziałano temu we Lwowie wydawaniem w odpisach na maszynie agitacyjnych druków. O Legionach były zresztą wiadomości w pismach rosyjskich.

O Legionach polskich w Warszawie rozpisywano się jakiś czas nadzwyczajnie, ale i to kłamstwo miało krótkie nogi, bo w prasie rosyjskiej Legiony (a wkrótce Drużyny) polskie były wprost wykpiwane, dochodziły też prywatne wiadomości z Warszawy o nieudaniu się tej imprezy. (Gdy Wieczorna Gazeta pozwoliła sobie na żart i Komitet tych Drużyn, składający się z Balickiego, Czetwertyńskiego i innych wydrukowała z końcówkami «ij» – Słowo rzuciło się jak wściekłe, że ośmielono się obrazić największych w Polsce ludzi.)

Naogół «Słowo» traciło czytelników i ostatecznie bito je w 2000 egzempl., a «Gazeta Narodowa», której wydawanie w styczniu rozpoczęli Piniński i Milewski, a redagował Świeżawski i kilku młodzieńców z grupy Rzeczypospolitej» i która prowadziła tę samą robotę, co «Słowo Polskie», tylko w trochę przyzwoitszy sposób, z początkiem czerwca już została zamknięta z powodu braku czytelników.

Cała ta robota wszecpolaków odnosiła jednak skutek, podkopywała zupełnie wiarę w wypędzenie Moskali i wielu ludzi, zwłaszcza z pośród inteligencji przekonywała, ogół ludności pozostał jednak wrogi wobec moskalofilstwa, ale równocześnie zdemoralizowany i przez tę agitacyę i przez praktyki czynownictwa.

Pobyt cara we Lwowie, przemówienie jego z balkonu pałacu namiestnikowskiego, przejażdżki po mieście ulicami z jednej tylko strony mającymi szpaler, przechadzki na Wysoki Zamek – poczucie bezpieczeństwa, jakiego nigdy nie miał w Rosyi, to wszystko przygnębiło ludność niesłychanie. Zdawało się, że Galicya wschodnia już faktycznie została zawojowana. Na zostawione przez cara 10.000 rs. rzuciła się biedota, jak na ochłap. Miasto żadnego udziału w przyjęciu cara nie brało. Rutowskiemu nie kazano go witać, wobec czego on nie ruszył się z ratusza. Później toczyło się dochodzenie, że w dniu pobytu cara miało odbyć się w Prezydyum miasta jakieś tajne zebranie (!).

Rychło po pobycie cara nadeszła ofenzywa austriacko-niemiecka i odżyły nadzieje, a równocześnie zaczęły się represje rosyjskie. Już w czasie pobytu cara więzienia były przepełnione; zaczęto aresztować Ukraińców. W styczniu siedzieli Dr.Ochrymowicz, adw. Szuchiewicz, dyrektor sem. ks. Bocian, ks. Sobol, ks. Horniatkiewicz, dr. Fedak, dyr. Torhowli Zajączkowski i kilkuset innych urzędników państwowych, prywatnych, akademików, dziennikarzy i t.d. Wszystkich ich wywieziono 18 i 19 maja. Później aresztowano kilku pozostałych we Lwowie socjalistów: inż. Hasklera, dra. Korkesa, Tadeusza Hartleba pod zarzutem spalenia portretu cara w sierpniu. W czasie pobytu cara na 4 dni zamknięto ponadto około 400 osób. Z wszechpolaków aresztowano dra. Pierackiego z powodu przyłapania jakiegoś listu do Austrii, dra. Plodera i Hlawatego jako oficerów austr., ale wszystkich wypuszczono szybko za interwencją Grabskiego. Aresztowano kilkunastu Jezuitów i wywieziono do Rosyi (ks.Roztworowskiego, Sapiechę).

W czasie ofenzywy austriacko-niemieckiej aresztowania wzmogły się jeszcze, poczęto też po ulicach łapać ludzi do robót na szańcach; nikt w mieście nie był pewny.

Całymi tygodniami ludzie chowali się po próżnych mieszkaniach, strychach, piwnicach, w zaroślach i laskach podmiejskich. Przez Lwów szły pochody ludności wywożonej ze wsi; dochodziły wiadomości o niszczeniu zasiewów na polach, widziano – jak Moskale rabują miasto, wywożąc przedewszystkiem mąkę, a na tysiącach fur wszelkie urządzenia biur rządowych, oraz prywatnych mieszkań zajmowanych przez oficerów i urzędników. Wywożono wszystko, nawet najmniej wartościowe graty. Zniszczyli Moskale browar, wyłamując z kosztownych maszyn miedź, cynę, ołów; zniszczyli dwie rafinerie spirytusu, z prywatnych pracowni i sklepów zabierali motory, maszyny i t.p. Ludność zaopatrywała się na gwałt w żywność, obawiając się zabrania wszystkich artykułów żywności. Ostatnie dnie, gdy płonęły

magazyny, dworzec, kasarnie, składy wojskowe, a nocami przy blasku łun odbywały się rabunki, urządzone przez miejscowych rzezimieszków do spółki z wojskiem, gdy rozbijano sklepy (zwłaszcza jubilerskie), a żandarmerya polowa w wielu wypadkach współdziałała przy rabunkach, te ostatnie wyleczyły Lwów z moskalofilstwa zupełnie.

Wkraczającą armię najkrzykliwiej witali naturalnie żydzi. Na oficjalnych reprezentantów wysunęli się odrazu Hr. Piniński i byli wszechpolacy (Chlamtacz), którzy dopiero w czasie wojny zerwali z narodową demokracją, tłumacząc wszystkim, którzy chcieli, czy nie chcieli słuchać, że dopiero teraz przekonali się, czem naprawdę są wszechpolacy. Zwłaszcza wysunięcie się Pinińskiego, który witał przed Sejmem Böhm-Ermollego imieniem kraju i wszystkich zgromadzonych wywołało w całym mieście żywe oburzenie. Wszechpolacy odrazu zjawili się na wpływowych stanowiskach; audytorem w sądzie garnizonowym, który ma oczyszczać miasto z moskalofilstwa, jest wszechpolski prokurator Franke; w komendzie etapowej urzędują gorliwie wszechpolacy dr. Ploder i dr. Hlawaty, dwaj rezerwowi oficerowie, którzy z końcem sierpnia zrzucili mundury i pozostali we Lwowie. Na skutek donosów, że są oficerami austriackimi byli wprawdzie aresztowani, ale na interwencję Grabskiego zostali uwolnieni i cieszyli się zupełnem bezpieczeństwem. Ci panowie oczyszczają Lwów z moskalofilstwa, co odbywa się w ten sposób, że aresztują setki jakichś nieznanych ludzi na podstawie donosów, najprawdopodobniej robionych przez tychsamyh, którzy denuncywali władzom rosyjskim. Z bardziej znanych osób aresztowano dra. Zdziarskiego, który był współpracownikiem najpierw «Dziennika Polskiego», później po wywiezieniu niemal całej redakcyi «Gazety Wieczornej» kilka dni pracował w jej redakcyi. Aresztowano też Czesława Krzyżanowskiego, tłumacza i prywatnego sekretarza Rutowskiego, który był jego najbardziej zaufaną osobą. Niejaką p.Kulczycką aresztowano na podstawie donosu, odebrano jej pieniądze, trzymano przez tydzień pod najsurowszym nadzorem mimo, że wykazała się świadectwami lekarskimi, iż bardzo niedawno obłożnie chorowała i po tygodniu, nie przesłuchawszy jej wcale, wypuszczono ją. U jednej z działaczek socjalistycznych (pni. Keller-Krauzowej) zrobiono rewizję na podstawie doniesienia dozorczy, konfidenta policyi rosyjskiej, którego przystaw kazał gospodarzowi opłacać i zatrzymać, gdy ten chciał go wydalić.

Deputacyi, która z drem.Diamandem, członkiem N.K.N., udała się do Rimla, obiecał Rimel, że aresztowanie na podstawie gołosłownych denuncyacyi ustanie, co się jednak nie stało. Równocześnie znani w mieście moskalofile, będący jednak wybitniejszymi

особистостями, nietylko chodzą swobodnie, ale prowadzą agitację moskalofilską (codziennie po południu w kawiarni Szkockiej zbierają się pozostali we Lwowie wszechpolacy i zupełnie jawnie agituja w duchu moskalofilskim).

Rozporządzenie co do meldowania się osobistego wszystkich mieszkańców ponad lat 12 w przeciągu dni 3 wydano tak, że absolutnie jest fizyczną niemożliwością, aby to stać się mogło w kilkakrotnie nawet dłuższym terminie. Ludzie duszą się formalnie, by zadość uczynić obowiązkowi, tracą dnie całe, narażeni są na brutalne traktowanie organów wojskowych pilnujących porządku i w końcu odchodzą z niczem. Przedstawienia policyi nie odniosły skutku.

Rozporządzenie co do zgłaszania zapasów żywności wydano bez żadnego wyjaśnienia tak, że ludność, bojąc się rekwizycji i głodu, w panicznym strachu chowa zapasy, zacznie się niezawodnie nowa fala denuncjacyi i rewizyi.

Stan zdrowotny miasta z powodu połowicznego i niedopilnowanego ograniczenia sprzedaży alkoholu oraz brak jakichkolwiek zarządzeń sanitarnych pogorszył się odrazu fatalnie. Pijaństwo wśród cywilnej ludności i wojska rozwinęło się na wielką skalę – wszelkie epidemie, a zwłaszcza cholera zaczęła grasować, jak nigdy przedtem.

Agitacja moskalofilska znajduje bardzo podatne argumenty tembardziej, że wzrasta brak środków żywności i drożyzna. Taryfa maksymalna za czasów rosyjskich przestrzegana faktycznie nie istnieje obecnie. Władze wojskowe ogłosiły taryfę maksymalną, nie uwzględniając zupełnie stosunków faktycznych. Cenę za mięso wyznaczono wyższą, niż cena za żywą wagę – skutek tego taki, że mięsa nie można kupić zupełnie, lub za cenę o wiele wyższą, niż oznaczoną w taryfie. Podobnie ma się sprawa z chlebem. Na targach go niema, a pokątnie sprzedaje się niesłychanie drogo. Ponadto, jeśli ukaże się gdzieś na mieście wóz z chlebem, natychmiast wojsko rozkupuje wszystko.

Miastem rządzi komisarz zupełnie nie znający stosunków miejscowych i ponadto wobec władz wojskowych nie mający nic do gadania.

Wydawanie przepustek na wyjazd dla kobiet, albo ludzi starszych zupełnie nie obowiązanych do świadczeń wojennych odbywa się przez etapową komendę wśród szykan, a równocześnie drogą protekcji i znajomości z oficerami komendy otrzymują przepustki ludzie wojskowo obowiązani.

Wszystkie te cechy chwilowego nieładu ludność rozgoryczają i dostarczają bardzo dostępnego materiału dla moskalofilskiej agitacji. Gdyby znaleźli się we Lwowie sprytni agitatorzy moskalofilscy – wywołanie jakichś niepokojów nie byłoby trudne, a politycznie miałyby nieobliczalnie szkodliwe następstwa.

Переклад

Ц[ісарсько]-К[оролівській]
Президії дирекції поліції
у Кракові

L/ 2622/pr

Краків, 2 серпня 1915 р.

Таємна інформація про взаємини
у Львові від вересня 1914 до липня 1915 р.

До
Президії Ц[ісарсько]-К[оролівського]
Намісництва в Бялій²

У додатку подаю конфіденційну інформацію по політичні та суспільні відносини, що склались у Львові від моменту російського вторгнення й аж до останніх днів.

Про офіцерів австрійської армії, згаданих у звіті як політично підозрілих, вже повідомлено звідси цісарсько-королівський відділ Генерального штабу при місцевій комендатурі фортеці.

Від імені цісарсько-королівського
радника двору та дирекції поліції
[підпис]

Конфіденційна інформація
Про ситуацію у Львові з вересня 1914 року
до липня 1915 року

Австрійська влада, залишаючи Львів наприкінці серпня 1914 року, залишила величезні склади військових та продовольчих запасів, особливо на залізничному вокзалі. Через відхід військової поліції та брак міської міліції відразу після відходу гарнізону почалися грабежі. Розкрадали залізничні склади, військові продовольчі склади, казарми, в яких було залишено великі запаси продовольства, зброї, боєприпасів, уніформ, ковдр та ін. Абсолютно безкарні грабунки тривали дві доби. Це також було причиною того, що безпосередньо після захоплення москалями місто не відчувало нестачі продовольства. Постіх, з яким австрійська влада покидала місто, а також лад і порядок, які миттєво встановила російська військова адміністрація, та майже повна заборона продажу алко-

² Внаслідок воєнних дій намісництво переміщено зі Львова до м. Бяла (Західна Галичина), а в кінці 1917 р. повернулося до Львова, де діяло до розпаду Австро-Угорської імперії (Щуркан, 2016: 165).

голю подіяли на населення так, що, скаржачись на австрійську владу, люди почали хвалити російські порядки.

Російська армія, що протягом трьох діб безперервною рікою, текла через місто – добірна, чудово екіпірована та забезпечена – викликала відчуття повної безпорадності міста.

На певні верстви населення, особливо християнське дрібне міщанство та чиновництво, дуже позитивно вплинули заяви москалів про те, що євреї тепер не матимуть права голосу. Антисемітизм, що дрімав у глибині душі львівського міщанства, одразу ж став сполучною ланкою з «визволителями».

Тож на тлі цих нарікань – прояв російської могутності, стійкість російської військової влади та антисемітизм – дуже легко могло почати розвиватися москвофільство, особливо з огляду на пропаганду «Słowa Polskiego», яке без жодних виправдань показало своє справжнє обличчя, з усім цинізмом зізнаючись, що «на початку серпня через репресії австрійської влади ми мусили на деякий час зійти зі свого шляху»; наразі справді «вшехпольська»³ агітація, дуже вправно підкріплена демонстрацією слабкості Австрії, могла впливати повною мірою й без можливості протидії. Коли, наприклад, «Kurjer Lwowski» у надзвичайно ввічливо намагався полемізувати з «вшехпольяками» – безжально конфіскувалось усе, що могло не сподобатися «вшехпольякам».

Наступна показова сцена розігралася під час прес-конференції, яка 6 вересня відбулася в кабінеті заступника військового губернатора Фатянова, котрий викликав до себе усіх журналістів. Розпитуючи присутніх, з яких вони газет, він обурився, коли Леопольд Шендерович⁴ представився йому як видавець «Nowego Wieku», почав кричати на нього та погрожувати закриттям видання, при цьому висловився так: ««Słowo Polskie» – ото хороша газета, такими усі мають бути тут».

Воєнний губернатор Львова, граф Шереметьєв, доволі поблажливо й ввічливо ставився до міста та населення (оголосив через афіші та в газетах,

що кожен, хто має до нього якусь справу, може з'явитися в будь-який час дня чи ночі!), дозволив відкрити школи, суворо карав солдатів за зловживання, так що якби йому на весь час окупації довірили управління у Львові, москвофільство, безсумнівно, охопило б значно ширші кола.

Однак невдовзі прибув генерал-губернатор граф Бобринський, головою міста став брутальний Ейхе, з кожним днем прибували нові групи чиновників, які їхали заради збагачення.

27 вересня стався погром. Згідно з повідомленням влади міста, загинуло 48 осіб (серед них кільканадцять християн), кількість пораних жодним чином встановити не вдалося; поранені щонайшвидше ховалися по будинках, щоб їх не притягнули до відповідальності. На багатьох вулицях (пл. Галицькій, пл. Краківській, Голуховських⁵, вул. Жовківській, Казимирівській⁶ та всіх перехрестях, Клепарівській та сусідні) обстрілювали будинки, стріляли вздовж вулиць, стрілянина тривала з 3:30 до 4:30, після чого вулицями пройшли рейди козаків, заарештували близько 150 осіб, переважно євреїв. На запитання президента Рутівського, що стало причиною стрілянини, відповіла владі, що євреї стріляли з вікон у військових. Це була брехня, політичним приводом для стрілянини були постійні інциденти між солдатами та єврейськими купцями, які обманювали солдатів на курсі рубля (1 рубль = 3,33 крони) та цінах на товари; війську дозволили розгулятися!

Закрито школи, видано різноманітні суворі розпорядження щодо виходу ввечері, закриття закладів і інше.; наказано замурувати усі вікна в підвалах і на горищах (!), щоб з них не стріляли по війську.

Газетам не дозволили писати про ці події жодного слова.

Погром мав згубний вплив на перші паростки москвофільства. Бобринський оголосив Східну Галичину російською територією, польський елемент був лише толерований. Почалися справжні здирства з боку чиновників, під усіма можливими приводами вони вимагали гроші, почалися «заробкові» арешти. У місті відкривалося чимраз більше російських крамниць, дедалі більше російської публіки прогулювалося вулицями, чиновники й офіцери позвозили сюди свої сім'ї. Було видано розпорядження, згідно з яким нові крамниці повинні мати російські вивіски, хоча можуть мати також і польські. Давніше відкриті крамниці, особливо єврейські, почали вивішувати російські

³ Йдеться про представників Народно-демократичної партії Польщі. У 1900 р. партія остаточно перейшла на антиукраїнські позиції і відтоді трактувала українців, білорусів та литовців етнографічними групами єдиної польської нації. З того часу терміни «єндеція» та «вшехпольяк» стали синонімами польського шовінізму (Чорновол, 2011: 379–380).

⁴ Леопольд Шендерович (1868–1928) – журналіст, редактор газети «Słowo Polskie», згодом директор і співредактор «Wieku Nowego».

⁵ Сучасна вул. Торгова.

⁶ Частина сучасної вул. Городецької.

вивіски. У вітринах магазинів і в закладах, знову ж таки майже всіх єврейських, можна було побачити портрети царя та його родини (ці портрети офіцери продавали по рублю за штуку!!). Заступник градоначальника капітан Яцевич також надіслав президенту Рutowському⁷ портрет царя у золотій рамі, щоб той придбав його для магістрату. Рutowський зажадав письмового наказу на вивішення портрета. Його високоповажність із портретом більше не з'являвся! До зовнішньої русифікації міста значно доклалися євреї і євреї-литовці з імперії, які прибували великими групами, і місцеві, які – аби привабити російську клієнтуру – вивішували російські вивіски та намагалися говорити «по-російськи».

Протягом кількох місяців тривали переговори щодо табличок із назвами вулиць російською мовою.

Президент Рutowський постійно зволікав, виправдовуючись браком бляхи, лаку і т.ін., аж поки Скаллон (який після Ейхе перейняв посаду градоначальника) не скликав єврейських бляхарів та лакувальників і не наказав їм замалювати написи.

Виготовлено 3 000 штук по рублю і п'ятнадцять копійок за штуку і прибито на розі всіх вулиць.

Загалом населення протягом усього часу окупації ставилося до москалів вороже, попри позірну дружбу з солдатами та офіцерами, попри те, що наглядачі будинків перебували на службі в поліції, попри вигідні торгівельні угоди з москалями, щоразу, коли долинали віддалені гуркоти гармат – чи то з боку Сяну наприкінці жовтня, чи з Карпат протягом зими, чи зі Станіслава на весні, по всьому місту пробігав трепет, надії відроджувалися. Вони повністю зникли лише після падіння Перемишля 21 березня 1915 року.

Лише тоді москалі почали по-справжньому облаштовуватись у Львові.

Діяльність російського уряду, спрямована на здобуття прихильності польського суспільства, здійснювалася переважно через «вшехполяків»; з польським духовенством загравав Бобринський, але духовенство на його підлецування не відповідало.

Незабаром після прибуття, Бобринський відвідав усіх львівських аристократів і, природно, отримав візити у відповідь; майже щодня відвідував національне казино. «Вшехполяки» підтри-

мували контакти з генерал-губернатором майже винятково через Грабського⁸ та Пінінського⁹.

Коли було дозволено відкрити у Львові філію петербурзького Комітету допомоги Галичині (у назві діяльність філії охоплювала всю Галичину, а в оприлюдненій програмі роботи – лише Західну Галичину!) і коли уряд отримав 180 000 рублів, а з Росії почали надходити пожертви – від Варшавського комітету, від Падеревського тощо – «вшехполяки» з шаленою рекламою почали рятувати Галичину. Фактично на захід вирушило кілька груп для роздачі грошової допомоги та продовольства; ці групи влаштовували москвофільську агітацію. Керував усією акцією Грабський, активну роль відігравав Пінінський, а виїжджали Бега, Верчак і інші (матеріали про цю агітацію я мав отримати перед виїздом зі Львова, але їх мені не передали; я знаю, в чийх руках вони перебувають). Свою діяльність цей Ратунковий комітет завершив тим, що під час відступу москалів зі Львова в офісі Комітету видавали «посвідчення» та «переселення» до Волинської губернії, а для видатніших діячів – до Києва. Решту коштів Комітету роздали тим, хто втікав разом з москалями¹⁰.

Найчутливіше «вшехполяки» реагували на звинувачення у тому, що вони за гроші вилугувались перед москалями. Коли один із молодших членів стрілецького клубу Станіслав Гетріц у приватному колі закинув «вшехполякам» (яким, до речі, аж до війни він старанно догоджав) те, що вони служать Росії за рублі, пани Грабський і

⁸ Грабський Владислав (1874–1938) – польський політик, економіст, історик. З початком Першої світової війни став членом Польського національного комітету та займав проросійську позицію. З відступом російської армії з Галичини виїхав до Росії (Słownik biograficzny historii Polski. T.1: A–K. Wrocław – Warszawa – Kraków 2005. S. 481–482).

⁹ Пінінський Ян Леон (1857–1938) – польський політик і громадський діяч, учений (правник, історик мистецтва). У серпні 1914 р. став одним з організаторів Головного національного комітету, який координував польський національний рух та формування польських Легіонів. З початком російської окупації займався влагодійницькою діяльністю, координував роботу комітетів допомоги біженцям та цивільному населенню Львова (Słownik biograficzny historii Polski. T.2: L–Ż. Wrocław – Warszawa – Kraków 2005. S. 1167).

¹⁰ Польський львівський комітет діяв у місті упродовж лютого–червня 1915 р. Ініціатором його створення був професор економіки львівського університету Станіслав Грабський. Комітет займався матеріальною підтримкою лише польського населення Львова та Галичини. (Korzeniowski i in., 2014: 171–172).

⁷ Тадеуш Рutowський (1852–1918) – журналіст і політик, посол до Галицького сейму та австрійського парламенту, віцепрезидент Львова під час російської окупації міста під час Першої світової війни (Детальніше про нього: Kramarz, 2001: 155)

Василевський подали на нього до суду за наклеп. Наскільки великим був страх перед «вшехполяками» видно з того, що жоден із львівських адвокатів не взявся за захист Гетріца; йому лише радили домагатися відкладення розгляду справи шляхом залучення нових свідків; розгляд справді було відкладено, потім він відбувся на початку червня (знову без адвоката), і Гетріца засудили до трьох місяців ув'язнення. Від подав апеляцію на вирок. На апеляційне засідання, без сумніву, з'явиться багато захисників.

Окремим епізодом у польсько-російських відносинах у Львові є питання шкіл. Місто намагалося отримати дозвіл на відкриття міських народних шкіл і фахових майстерень. Було дозволено відкрити 10 шкіл; розпочалися наради щодо вибору приміщень та персоналу. Імператорський інспектор міського округу Новосільський був переконаним москвофілом і наполягав на відкритті шкіл із п'ятьма годинами російської мови на тиждень. Коли директори та директорки зібралися у школі імені Міцкевича на нараду щодо приміщень та персоналу, поліція розігнала засідання та пригрозила арештом. Проте запис на навчання проведено. До державних шкіл переважно ходять діти з бідних родин. Батьки приходили на запис, і коли довідувалися про вивчення російської мови – йшли геть. У школі святої Єлизавети, одній з найбільших у Львові, записалося п'ятеро дітей. Плеський¹¹, директор народної освіти при генерал-губернаторстві Галичини, наказав подати йому списки персоналу і сам мав відкрити міські школи, але до того не дійшло.

Справа приватної освіти складалася так: у січні було оголошено розпорядження про відкриття приватних шкіл, потрібно було подавати прохання про дозвіл на відкриття приватних шкіл, у школах мали викладати російську мову в обсязі п'яти годин та використовувати підручники, дозволені в Королівстві. Однак ці підручники було неможливо дістати. Відбулася ціла низка засідань власників і власниць шкіл. На цих засіданнях головували високоповажні Пінінський та Грабський, які доводили, що, з огляду на неможливість повернення австрійців, треба «захищати польськість Львова» під російським пануванням, пізніше влада вже не надаватиме таких дозволів, якщо зараз не буде подано заяв. Цей аргумент змусив навіть Рutowського засумніватися, військова ситуація вигля-

дала дуже поганою, і він висловився за подання прохань. Доктор Стеслович, до якого зверталися за порадою, та я, маючи зв'язки з освітянськими середовищами, намагалися переконати власників і власниць шкіл не подавати прохань. Цей аргумент змусив навіть Рutowського засумніватися, військова ситуація виглядала дуже погано, і він висловився за подання прохань. Доктор Стеслович, до якого зверталися за порадою, та я, маючи зв'язки з освітянськими середовищами, намагалися переконати власників і власниць шкіл не подавати прохань. Врешті-решт, кілька навчальних закладів (1 чоловіча і 3 жіночі, а також 3 жіночі монастирські) подали клопотання. Школи відкрили. Навчання суворо контролювалося, постійно ходили російські інспектори; підручників із Королівства не було; деякі предмети викладали без підручників, інші – за тими, що були досі, які москалі після перевірки визнали безпечними. Найбільше учнів навчалось в гімназії імені Міцкевича (належала Петеленцу, якого у Львові не було). Директором, як то кажуть, став доктор Марек Пекарський, офіцер-дезертир з австрійської армії (наприкінці серпня він залишив службу). У цій гімназії у всіх класах – від 4-го до 8-го – було виявлено членів «Охранки», а коли москалі втекли, Пекарський, Риневич (також офіцер-дезертир) та кілька вчителів втекли разом з ними й переконали кільканадцятьох хлопців із старших класів, яким було понад 18 років, виїхати.

У початковій школі сестер Уршуланок, Плеський під час уроку російської мови зазначив, що поки що результати вивчення російської мови є незначними, але з вересня всі предмети викладатимуться російською, тож дівчата обов'язково навчатися! Після вторгнення австрійської армії в газети ще тривала полеміка щодо школи, і деякі викладачі відкрито висували створення таких шкіл як великий національний вчинок («Gazeta Wieczorna», «Kurjer Lwowski» od 25/6. do 15/7. 1915).

Директор Плеський, прибувши до Львова, організував курси для вчителів; зголошувалися переважно вчителі та вчительки-москвофіли, трохи українців і лише кілька поляків. Серед найвидатніших педагогів з середовища «вшехполяків» був Пюркевич (ред. «Школи», голова львівської групи П[ольського] П[едагогічного] Т[овариства]¹²).

¹¹ Йдеться про директора народних училищ Київської губернії Бориса Плеського, який підпорядковувався безпосередньо генерал-губернатору Галичини та Буковини Георгію Бобринському (Громова, 2012: 331).

¹² Польське Педагогічне товариство – створене у Львові у 1868 р. У 1914 році в товаристві було вже 47 відділів і 3451 діяч. Головною метою організації була участь у реформі освіти та шкільництва і розширення мережі початкових та середніх шкіл в Галичині (Przeniosło, 2014: 47–59).

Ці курси проводилися в гімназії Франца Йосифа, а в травні їх разом з учасниками перевели до Києва.

Фраза про захист польськості, яка слугувала Грабському та Пінінському виправданням підлабузництва перед москалями, стала також обґрунтуванням того, чому після усунення на вимогу російської влади з керівництва міської поліції колишнього комісара Станіслава Тауера це керівництво перейшло до діяча «всехполяків» доктора Стефана Брила. Це був єдиний «національний» відділок, захоплений «всехполяками» і це в той час, коли в міській поліції вже виконували обов'язки наглядачів російські чиновники і «утримувано» його недовго, бо незабаром міську поліцію взагалі розігнали після бійки, яку влаштував пристав Яромек, який побив одного з чиновників, а весь адміністративний персонал ув'язнив за протест проти цього побиття.

Суди функціонували протягом усього часу перебування москалів. Їх очолювали президент Прилуський та віце-президент Кіліан. Суди розглядали злочини, що не належали до компетенції військового судочинства, а також цивільні справи. Аж до захоплення Перемишля судова система залишалася недоторканною, лише Прилуський, коли відмовився виконати наказ генерал-губернатора усунути з судів чиновників-євреїв (заявивши, що не має на це права, оскільки це належить до компетенції міністерства), був висланий зі Львова. Йому було наказано обрати собі якесь місце для проживання, і Прилуський обрав Тернопіль, звідки повернувся до Львова наприкінці травня, але своїх обов'язків не виконував. На початку квітня до Львова прибув відомий варшавський прокурор Гессе, який «реформував» судову систему. Суть цієї «реформи» полягала в тому, що вироки виносилися «від імені закону», третя інстанція (віденська) була скасована, кримінальні та цивільні вироки могли скасовуватися політичною владою. Судові чиновники мали отримувати зарплату від російського уряду; вони отримали її лише за один місяць, за два місяці москалі залишилися «винні». Судді з числа «всехполяків» представляли цю «реформу» як надзвичайне національне досягнення, хоча було оголошено, що офіційною мовою є російська та її «місцеві діалекти», а польська мова була тимчасово дозволена! У червні з судів було усунуто всіх євреїв.

У грудні російський уряд розпочав стягнення податків у Львові. До Львова прибув «штатний радник» Качаровський (з Чернігова), як відверто признавався, син «бунтівника», великий «друг» поляків. Стягувалися державні податки (земельний, домово-чиншовий, подохідний) за австрій-

ською шкалою. Було створено імператорсько-російську Податкову апеляційну комісію, до якої можна було подавати клопотання про списання та податкові пільги. Ця комісія складалася з чиновників магістрату та кількох членів Ради міста, діяльність якої було призупинено; однак вона не мала права голосу, все вирішував Качаровський, який поведився цілком пристойно, безжально ставився лише до євреїв. Сума стягнених податків невідома. Качаровський, виїжджаючи, забрав із собою всі книги, у руках платників податків залишилися лише квитанції.

Магістрату та міських установ не чіпали. Руйновано місто лише розквартируванням військ і вимогами численних реквізицій. Було майже правилом, що військові підрозділи, розміщені в казармах чи міських будівлях (наприклад, школах), руйнували все внутрішнє облаштування, і коли до міста прибував новий підрозділ, місто мало все відновлювати; оскільки підрозділи постійно змінювалися, витрати на ці ремонти сягали величезних сум. До того ж, російські відомства споживали величезні обсяги електроенергії та газу. У багатьох відомствах чиновники, виходячи вночі (адже робота майже завжди велася ввечері), зовсім не вимикали світло. Трамвай постійно був зайнятий перевезенням поранених та матеріалів. Як компенсацію місту надали кілька сотень вагонів вугілля, викраденого з Ходорівського цукрозаводу. З міського будівельного управління забрали два парові катки для ущільнення вулиць; інженер, який їх приймав за розпорядженням генерал-губернатора, пообіцяв, що якщо москалі залишаться у Львові, катки повернуть, якщо ж відступлять, «ви отримаєте з Відня нові, кращі». Місто зазнало значних втрат від акцизних зборів. Усі військові перевезення були звільнені від акцизу. З цього приводу постійно виникали суперечки, оскільки купці наймали солдатів для супроводу своїх товарів або просто переодягалися в військову форму й відмовлялися сплачувати акциз.

За весь час окупації функціонували такі банки: Банк крайовий¹³, Промисловий¹⁴, Іпотечний¹⁵, Купецький¹⁶, і особливо два перші мали чудові прибутки. Ощадна каса виплачувала лише частину коштів із вкладів. Промисловий банк

¹³ Крайовий банк для Королівства Галичини і Лодомерії з Великим князівством Краківським.

¹⁴ Промисловий банк Королівства Галичини та Лодомерії з Великим князівством Краківським.

¹⁵ Галицький земельний іпотечний банк.

¹⁶ Галицький акційний купецький банк.

запустив у роботу кілька фабрик (Сасовську, «Гафоту»¹⁷, фабрику карт) У «Гафоті» виготовляли взуття для війська. Приватні промислові підприємства – Зеленецького, Вчелака, Захарієвича, Сосновського, Поласького та інші – виконували великі військові замовлення.

Крайовий виділ створював враження, що працює цілий час, щоб там не розмістилися російські власті. Російські власті вимагали лише різноманітних статистичних даних.

Страхові установи: Фонд страхування робітників від нещасних випадків, Каса хворих, Товариство взаємного страхування приватних службовців, «Флорянка»¹⁸ та інші залишилися без змін.

Управління державних маєтків та лісів перейшло до рук москалів, які захопили сотні кубометрів деревини, що знаходилася у Львові, а керівник управління (прізвище забув – Ценьський?) надавав москалям вичерпну інформацію.

Державні чиновники загалом ставилися до москалів вороже. Лише поодинокі особи вступили до них на службу: двоє інженерів Намісництва, двоє інженерів залізничної дирекції, один із Крайового виділу та кілька інших. Серед чиновників, природно, викликала велике невдоволення не виплата зарплат; аванси в розмірі 33% на заробітну плату, що виплачувалися консорціумом банків спільно з міською владою, дещо пом'якшували розчарування, якби там не було, більшість чиновників рішуче порвала з національною демократією, яка в їхніх лавах мала найбільшу кількість прихильників.

Політична позиція магістрату, за незначними винятками (радник Павловський залишився у Львові, а чиновник з президії Храновський втік разом із москалями), була цілком правильною, і це завдяки Рутовському, який використав весь свій великий досвід і політичну зрілість у стосунках із москалями, які йому доводилося постійно підтримувати; проте ні на мить ні в кого не виникало сумнівів щодо його «орієнтації». «Всехполяки» ставилися до Рутовського з погано прихованою неприязню і часто уїдливо висловлювалися про нього; вони втягнули його до Ратункового комітету, прагнучи його політично скомпрометувати, а в наступній справі вчинили цілком підло:

На новорічному прийомі у Рутовського, на якому були присутні всі найвидатніші особи

Львова (москалів не було), Шталь виголосив від імені Президії та Магістрату промову на адресу Рутовського, яку завершив висловленням надії, що згідно з обіцянками Верховного Головнокомандувача настануть кращі часи для міста та країни. У відповідь Рутовський виголосив промову, цілком присвячену незалежності. У репортажі про цей прийом газета «Słowo Polskie» вклала в уста Рутовського слова про надії, пов'язані з промовою, справедливо припускаючи, що Рутовський не спростує цю брехню. Інші видання подали репортаж, що відповідав дійсності.

«Всехполяки», «захищаючи польськість Львова» з властивою їм вправністю, поширювали москвофільство через «Słowo Polskie», двічі на день усіма можливими способами демонструючи розпад Австрії та вихваляючи російську приязнь. Якщо десь якийсь російський політик чи публіцист, що не мав права голосу, говорив щось про Польщу – з цього робили заяву історичного значення. Друкували й обговорювали проекти державного устрою Польщі, розроблені Товариством слов'янської взаємодопомоги чи Брячаніновим, а коли було оголошено постанову про самоврядування в Королівстві, це представляли як початок виконання обіцянок прокламації Верховного Головнокомандувача.

Щодо діяльності Головного національного комітету та Легіонів спочатку поводитися таким чином: оголошувалося, що Головний національний комітет після відокремлення перестав існувати, а також що Легіони після розформування Східного легіону теж не існували. Ціла Польща виступає на боці Росії. Оскільки цю фікцію не вдалося довго підтримувати, то постійно вигадували нові брехні про національний комітет та Легіони. У Львові цьому протидіяли, видаючи машинописні копії агітаційних матеріалів. Про Легіони, зрештою, були повідомлення в російських виданнях.

Про польські легіони у Варшаві деякий час надзвичайно багато писали, але й ця брехня мала короткі ноги, бо в російській пресі польські легіони (а незабаром і «Дружини»¹⁹) прямо висміювалися, до того ж, надходили приватні повідомлення з Варшави про провал цієї акції. (Коли «Wieczorna Gazeta» дозволила собі жарт і надрукувала назву Комітету цих «Дружин», до складу якого входили Балицький, Четвер-

¹⁷ Йдеться про Львівську фабрику взуття «Гафота» (Lwów po inwazyi rosyjskiej, 1914: 28).

¹⁸ Йдеться про львівську філію Краківського страхового товариства «Флорянка» (Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń „Florianka”)

¹⁹ На зламі 1914–1915 рр. Російська імперія дала дозвіл на створення із польських добровольців так званий «Пулавський легіон». Згодом його реорганізували у Польську стрілецьку бригаду, а в 1917 р. – в окрему дивізію у складі російської армії. (Кондратюк, 2010: 85)

тинський та інші, з закінченням «ij», – «Słowo» бурхливо відреагувало на те, що хтось наважився образити найвидатніших людей Польщі).

Загалом «Słowo» втрачало читачів, і зрештою його тираж становив 2000 примірників, а «Gazeta Narodowa», випуск якої в січні розпочали Пінінський та Мілевський, а редагували Свежавський та кілька молодих людей із групи «Pzeczpospolita» і яка виконувала ту саму роботу, що й «Słowo Polskie», тільки дещо пристойнішим чином, на початку червня вже була закрита через брак читачів.

Уся ця діяльність «вшехполяків» однак давала свої результати, повністю підживляла віру у вигнання москалів і багатьох людей в цьому переконувала, особливо інтелігенцію, проте загалом населення залишалося ворожим до москалофільства, але водночас деморалізованим і цією агітацією, і діяльністю чиновництва.

Перебування царя у Львові, його промова з балкону будівлі намісництва, прогулянки вулицями міста, що мали тільки з одного боку алею, підйоми на Високий Замок, відчуття безпеки, якого він ніколи не мав у Росії, все це неймовірно пригнічувало населення. Здавалося, що Східна Галичина вже фактично завойована. На залишені царем 10 000 рублів біднота накинулася, наче на недоїдки. Місто жодної участі в прийомі царя не брало. Рутовському не наказали вітати його, тож він не вийшов із ратуші. Пізніше проводилося розслідування з приводу того, що в день візиту царя в Президії міста мало відбутися якесь таємне засідання (?!).

Невдовзі після візиту царя розпочався австрійсько-німецький наступ, і надії відродилися, водночас почалися російські репресії. Вже під час перебування царя в'язниці були переповнені; почали заарештовувати українців. У січні у в'язниці перебували д-р Охримович, адвокат Шухевич, директор семінарії о. Боцян, о. Соболев, о. Горняткевич, д-р Федак, директор Торгівлі Заячківський та кількасот інших державних службовців, приватних осіб, науковців, журналістів тощо. Усіх їх вивезли 18 і 19 травня. Пізніше заарештовано кількох соціалістів, що залишилися у Львові: інженера Гасклера, д-ра Коркеса, Тадеуша Гартлеба за звинуваченням у спаленні портрета царя в серпні. Під час перебування царя на 4 дні було заарештовано понад 400 осіб. З «вшехполяків» заарештовано д-ра Перацького за перехоплений його лист до Австрії, доктора Плодера та Главатого як австрійських офіцерів, але всіх швидко відпустили завдяки втручання Грабського. Заарештували кільканадцять єзуїтів, яких і вивезли до Росії (о. Ростворовського, Сапегу та ще одного).

Під час австро-німецького наступу арешти ще більше посилювалися, на вулицях почали хапати людей для роботи на будівництві фортифікаційних споруд; ніхто в місті не відчував себе в безпеці.

Цілими тижнями люди ховалися в порожніх квартирах, на горищах, у підвалах, у чагарниках і лісах на околицях міста. Через Львів проходили колони населення, вивезеного з сіл; надходили звістки про знищення посівів на полях, бачили, як москалі грабують місто, вивозячи насамперед борошно, а на тисячах возів усе обладнання урядових установ, а також приватних помешкань, зайнятих офіцерами та чиновниками. Вивозили все, навіть найменш цінні речі. Москалі знищили пивоварню, вибиваючи з дорогого обладнання мідь, олово, свинець; знищили дві спиртові установки, з приватних майстерень і крамниць забирали двигуни, машини тощо. Населення поспіхом запасалося їжею, побоюючись конфіскації всіх харчових продуктів. Останні дні, коли горіли склади, вокзал, казарми, військові склади, а вночі при світлі вогнищ відбувалися грабежі, влаштовувані місцевими розбійниками у змові з військом, коли розбивали магазини (особливо ювелірні), а польова жандармерія в багатьох випадках брала участь у грабежах, саме ці події повністю вилікували Львів від москалофільства.

Армію, що входила в місто найгучніше вітали, звичайно євреї. Офіційними представниками одразу проголосили себе граф Пінінський та колишні «вшехполяки» (Хлямтач²⁰), які лише під час війни порвали з «Національною демократією», пояснюючи всім, хто хотів чи не хотів слухати, що лише тепер вони переконалися, якими насправді є «вшехполяки». Особливо самовисунення Пінінського, який перед Сеймом вітав Бем-Ермолі²¹ від імені краю та всіх присутніх, викликало у місті справжнє обурення. «Вшехполяки» одразу ж зайняли впливові посади; аудитором у гарнізонному суді, який має очищати місто від промосковських настроїв, став «вшехпольський» прокурор Франке; у командній частині старанно працюють «вшехполяки» д-р Плодер і д-р Хлавати – двоє офіцерів запасу, які наприкінці серпня скинули мундири й залишилися у Львові. Внаслідок доно-

²⁰ Хлямтач Марцелій (1865–1947) – дослідник римського права та професор Львівського університету. Його головним здобутком стало ґрунтовне порівняння інститутів римської юриспруденції з тогочасним європейським законодавством (Nanska, 2019: 196–206)

²¹ Йдеться про командувача Другої армії збройних сил Австро-Угорщини Едуарда фон Бем-Ермолі, вояки котрого звільнили Львів 22 червня 1915 р.

сів про те, що вони є австрійськими офіцерами, їх, щоправда, заарештували, але завдяки втручання Грабського їх було звільнено, і вони насолоджувалися цілковитою безпекою. Ці пани очищають Львів від москалофільства, що відбувається таким чином: вони заарештовують сотні невідомих людей на підставі доносів, найімовірніше, сфабрикованих тими самими людьми, які доносили російській владі. З більш відомих осіб заарештували доктора Здзярського, який спочатку був співробітником газети «Dziennik Polski», а згодом, після вивезення майже всієї редакції «Gazety Wieszornej», кілька днів працював у її редакції. Також заарештували Чеслава Кшижановського, перекладача та особистого секретаря Рутовського, який був його найнадійнішою людиною. Певну пані Кульчицьку заарештували на підставі доносу, забрали у неї гроші, тримали протягом тижня під найсуворішим наглядом, незважаючи на те, що вона надала медичні довідки, що зовсім недавно була прикута до ліжка, і через тиждень, так і не допитавши її взагалі, відпустили. В однієї з соціалістичних активісток (пані Келлер-Краузової) було проведено обшук на підставі доносу доглядача будинку, інформатора російської поліції, якого пристав наказав господареві утримувати та оплачувати, коли той хотів його вигнати.

Делегація, яка разом із доктором Діаман-дом²², членом Головного національного комітету, вирушила до Рімеля²³, отримала від нього обіцянку, що арешти спричинені безпідставними доносами припиняться, однак цього не сталося. Водночас відомі в місті москвофіли, які, однак, були більш видатними особистостями, не тільки вільно ходять, а й ведуть москвофільську агітацію (щодня після обіду в кав'ярні «Szkockiej» збираються ті, хто залишився у Львові з «вшехпольської» організації, і цілком відкрито агітують у промосковському дусі).

²² Діаманд Герман (1860–1931) – польський правник, політик соціалістичного напрямку, посол до австрійської державної ради, а у міжвоєнний період – депутат польського Установчого сейму, активний діяч Польської партії соціалістичної (ППС). Підтримував військово-політичну діяльність Ю. Пілсудського. Освіту здобував у Львівському, Віденському та Чернівецькому університетах. Фахівець у галузі господарського права.

²³ Йдеться про генерал-майора Франца Рімеля (Franz Riml von Altrosenburg), котрого після відвоювання міста австро-угорськими та німецькими військами 22 червня 1915 р., було призначено комендантом (Stadtkommandant) Львова.

Постанова щодо особистої реєстрації всіх мешканців віком понад 12 років протягом 3 днів була видана таким чином, що її абсолютно фізично неможливо виконати навіть у кількаріз більший термін. Люди формально виснажуються, намагаючись виконати цей обов'язок, втрачають цілі дні, наражаються на брутальне ставлення працівників військових органів, що охороняють порядок, і, врешті-решт ідуть з порожніми руками. Заходи поліції не дали результату.

Розпорядження щодо декларування запасів продовольства було видано без жодних пояснень, внаслідок чого населення, остерігаючись реквізиції та голоду, у панічному страху ховає запаси, що неминуче спричинить нову хвилю доносів та обшуків.

Стан здоров'я міста через половинчасте і неконтрольоване обмеження продажу алкоголю, а також відсутність будь-яких санітарних розпоряджень одразу ж катастрофічно погіршився. Пияцтво серед цивільного населення та війська набуло великого масштабу – всілякі епідемії, а особливо холера, почали лютувати, як ніколи раніше.

Русофільська агітація знаходить дуже сприйнятливі аргументи, тим більше, що нестача продовольства та дорожнеча зростають. Максимальні ціни, яких дотримувалися за часів Росії, фактично зараз не існують. Військова влада оголосила максимальні ціни, зовсім не зважаючи на реальні умови. Ціну на м'ясо встановлено вищою, ніж ціна за живу вагу – внаслідок чого м'ясо неможливо придбати взагалі або ж за ціною, значно вищою, ніж зазначена в тарифі. Подібна ситуація з хлібом. На ринках його немає, а на чорному ринку продають нечувано дорого. Крім того, якщо десь у місті з'являється віз із хлібом, військо одразу розкупує все.

Містом керує комісар, який абсолютно не знає місцевого життя і, до того ж, не має жодного голосу у військового керівництва.

Видача перепусток на виїзд для жінок або людей похилого віку, які зовсім не зобов'язані виконувати військові обов'язки, відбувається в комендатурі етапування в умовах утисків, водночас завдяки протекції та знайомствам з офіцерами командування перепустки отримують люди, які є військовозобов'язаними. Усі ці ознаки тимчасового безладу розчаровують населення і слугують дуже доступним матеріалом для промосковської агітації. Якби у Львові з'явилися спритні промосковські агітатори, спровокувати якісь заворушення було б не важко, а політично це мало б непередбачувано шкідливі наслідки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Винник О. Чутки під час російської окупації Львова 1914–1915 років. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2009. Вип. 44. С. 163–176.
2. Голубець В. Львівська газівня: функціонування закладу в умовах російської окупації (вересень 1914 – червень 1915 рр.). *Етнічна історія народів Європи*. 2025. № 77. С. 110–116.
3. Голубець В. Продовольче забезпечення Львова під час російської окупації (вересень 1914 – червень 1915 рр.). *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2023. № 24. С. 318–332.
4. Громова Г. Деятельность Дирекции народных училищ Галиции (1914–1915 гг.). *Pedagogika. Studia i Rozprawy*. 2012. Т. 21. С. 329–338.
5. Дудко О. Між національною і популярною культурою: театри в окупованому Львові (вересень 1914 року – червень 1915 року). *Перша світова: українська перспектива*. 2016. Вип. 18. С. 45–75.
6. Енциклопедія історії України : [у 10 т.] / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 2011. Т. 8 : Па – Прик. 508 с.
7. Качмар В. Адольф Бек – про Львівський університет в період Першої світової війни. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2018–2019. Вип. 19–20. С. 467–480.
8. Кондратюк С. Державотворча концепція відродження і проголошення незалежності Польщі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2010. Вип. 50. С. 80–90.
9. Лозинська І. Діяльність Тимчасового російського воєнного генерал-губернаторства в сфері освіти (серпень 1914 р. – травень 1915 р.). *Проблеми гуманітарних наук* : Збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. *Серія: Історія*. 2011. Вип. 28. С. 120–131.
10. Лозинська І. Русифікація освіти як складник імперської політики у Галичині в часі Першої світової війни. Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті. Львів : Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2020. С. 184–188.
11. Мрака І. Зустріч із росіянами: царська армія в оцінці львів'ян (1914–1915). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. Вип. 26. С. 267–280.
12. Патер І. Статус окупованих територій Галичини і Буковини в 1914–1917 рр.. *Історія державної служби в Україні* : у 5 т. / редкол.: Т. В. Мотренко та ін. Київ : Ніка-Центр, 2009. Т. 1. С. 379–408.
13. Перелигіна О. Російська окупація. Музеї. *Галицька брама*. 2007. № 7–8 (151–152). С. 38–42.
14. Цуркан К. Структура, організація й осередки мистецької освіти в галузі текстилю в Галичині останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. *Народознавчі зошити*. 2016. № 1. С. 153–170.
15. Щодра О., Петрій І. Повсякденне життя Львова під час російської окупації 1914–1915 рр. *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura*. Т. 9: *Życie codzienne miasta*. Kraków, 2015. S. 354–378.
16. Korzeniowski M. i in. *Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921*. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2014. 294 s.
17. Kramarz H. *Samorząd Lwowa w czasie pierwszej wojny światowej i jego rola w życiu miasta*. Kraków : Wydawnictwo Naukowe WSP, 1994. 154 s.
18. Kramarz H. Tadeusz Rutowski. Portret pozytywisty i demokracji galicyjskiego. Kraków : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2001. 155 s.
19. *Lwów po inwazji rosyjskiej: wrzesień–grudzień 1914*. Opowiadanie naoczego świadka. Wien : nakładem Z. Machnowskiego, 1914. 36 s.
20. Meus K. *Izba Handlowa i Przemysłowa we Lwowie (1850–1918). Instytucja i ludzie*. Kraków : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2021. 786 s.
21. Nancka G. Marceli Chłamtacz – Lviv-based Roman law professor of the turn of the 19th and 20th century. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2019. Вип. 69. С. 196–206.
22. *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1981. Т. XXVI/2. Zesz. 109. S. 416.
23. Przeniosło M. Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie w latach 1868–1906. *Studia z historii społeczno-gospodarczej XIX i XX wieku*. 2014. Т. 13. S. 47–59.
24. Siudut G. Cesarsko-królewskie gimnazja państwowe miasta Lwowa na drodze transformacji w gimnazja państwowe Polski niepodległej 1914–1922. *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*. 2013. Т. 63. S. 187–211.

REFERENCES

1. Vynnyk O. (2009) Chutkiy pid chas rosiiskoi okupatsii Lvova 1914–1915 rokiv. [Rumors during the Russian occupation of Lviv in 1914–1915] *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorichna*, 44. 163-176. [in Ukrainian].
2. Holubets V. I. (2025) Lvivska hazivnia: funktsionuvannya zakladu v umovakh rosiiskoi okupatsii (veresen 1914 – cherven 1915 rr.). [Lviv gasworks: functioning of the institution under the conditions of the Russian occupation (September 1914 – June 1915)] *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 77. 110-116. [in Ukrainian].
3. Holubets V. I. (2023) Prodovolche zabezpechennia Lvova pid chas rosiiskoi okupatsii (veresen 1914 – cherven 1915 rr.). [Food supply of Lviv during the Russian occupation (September 1914 – June 1915)] *Naukovi zoshyty istorichnoho fakultetu Lvivskoho universytetu*, 24. 318-332. [in Ukrainian].
4. Gromova G. (2012) Deyatel'nost Direktsii narodnykh uchilishch Galitsii (1914–1915 gg.). [Activities of the Directorate of Public Schools of Galicia (1914–1915)] *Pedagogika. Studia i Rozprawy*, 21. 329-338. [in Russian].

5. Dudko O. (2016) Mizh natsionalnoi i populiarnoi kulturoiu: teatry v okupovanomu Lvovi (veresen 1914 roku – cherven 1915 roku). [Between national and popular culture: theaters in occupied Lviv (September 1914 – June 1915)] *Persha svitova: ukraïnska perspektyva*, 18. 45-75. [in Ukrainian].
6. Smolii V. A. et al. (Eds.). (2011) Entsyklopediia istorii Ukrainy: [u 10 t.]. T. 8: Pa – Pryk. [Encyclopedia of the History of Ukraine: in 10 vols. Vol. 8: Pa – Pryk] Kyiv : Naukova dumka. 508. [in Ukrainian].
7. Kachmar V. (2018–2019) Adolf Bek – pro Lvivskyi universytet v period Pershoi svitovoi viiny. [Adolf Beck – about Lviv University during the First World War] *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu*, 19-20. 467-480. [in Ukrainian].
8. Kondratiuk S. (2010) Derzhavotvorcha kontsepsiia vidrozhennia i proholoshennia nezalezhnosti Polshchi. [The state-building concept of the revival and proclamation of the independence of Poland] *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna*, 50. 80-90. [in Ukrainian].
9. Lozynska I. (2011) Diiialnist Tymchasovoho rosiiskoho voiennoho heneral-hubernatorstva v sferi osvity (serpen 1914 r. – traven 1915 r.). [The activities of the Temporary Russian Military General-Governorate in the sphere of education (August 1914 – May 1915)] *Problemy humanitarnykh nauk : Zbirnyk naukovykh prats DDPU imeni Ivana Franka. Seriia: Istoriiia*, 28. 120-131. [in Ukrainian].
10. Lozynska I. (2020) Rusyfikatsiia osvity yak skladnyk imperskoi polityky u Halychyni v chasi Pershoi svitovoi viiny. [Russification of education as a component of imperial policy in Galicia during the First World War] *Totalitaryzm yak systema znyshchennia natsionalnoi pamiaty*. Lviv : Printing House of Danylo Halytskyi LNMU. 184-188. [in Ukrainian].
11. Mraka I. (2015) Zustrich iz rosiianamy: tsarska armiiia v otsintsii lvivian (1914–1915). [Meeting with the Russians: the tsarist army in the assessment of Lviv residents (1914–1915)] *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 26. 267-280. [in Ukrainian].
12. Pater I. (2009) Status okupovanykh terytorii Halychyny i Bukovyny v 1914–1917 rr. [The status of the occupied territories of Galicia and Bukovina in 1914–1917] *Istoriia derzhavnoi sluzhby v Ukraini: u 5 t.* Kyiv : Nika-Tsentr. T. 1. 379-408. [in Ukrainian].
13. Pereyhina O. (2007) Rosiiska okupatsiia. Muzei. [Russian occupation: Museums] *Halytska brama*, 7-8 (151-152). 38-42. [in Ukrainian].
14. Tsurkan K. (2016) Struktura, orhanizatsiia y osередky mystetskoi osvity v haluzi tekstyliu v Halychyni ostannoi tretyny XIX – pochatku XX st. [Structure, organization, and centers of art education in the field of textiles in Galicia in the last third of the 19th – early 20th centuries] *Narodoznavechi zoshyty*, 1. 153-170. [in Ukrainian].
15. Shchodra O., Petrii I. (2015) Povsiakdenne zhyttia Lvova pid chas rosiiskoi okupatsii 1914–1915 rr. [Everyday life of Lviv during the Russian occupation of 1914–1915] *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. T. 9: Życie codzienne miasta*. Kraków. 354-378. [in Ukrainian].
16. Korzeniowski M. et al. (2014) Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921. [Poles in Eastern Ukraine in the years 1832–1921] *Lublin : Maria Curie-Skłodowska University Press*. 294. [in Polish].
17. Kramarz H. (1994) Samorząd Lwowa w czasie pierwszej wojny światowej i jego rola w życiu miasta. [The local government of Lviv during the First World War and its role in the life of the city] *Kraków : Scientific Publishing House of WSP*. 154. [in Polish].
18. Kramarz H. (2001) Tadeusz Rutowski. Portret pozytywisty i demokracji galicyjskiego. [Tadeusz Rutowski. Portrait of a positivist and Galician democrat] *Kraków: Scientific Publishing House of the Pedagogical Academy*. 155. [in Polish].
19. Lwów po inwazji rosyjskiej: wrzesień–grudzień 1914. Opowiadanie naoczego świadka. (1914) [Lviv after the Russian invasion: September–December 1914. Eyewitness account] *Vienna : published by Z. Machnowski*. 36. [in Polish].
20. Meus K. (2021) Izba Handlowa i Przemysłowa we Lwowie (1850–1918). Instytucja i ludzie. [Chamber of Commerce and Industry in Lviv (1850–1918). Institution and people] *Kraków : Scientific Publishing House of the Pedagogical University*. 786. [in Polish].
21. Nancka G. (2019) Marceli Chłamtacz – Lviv-based Roman law professor of the turn of the 19th and 20th century. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna*, 69. 196-206.
22. Polski Słownik Biograficzny. (1981) [Polish Biographical Dictionary] *Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Publishing House of the Polish Academy of Sciences*. T. XXVI/2. Zesz. 109. 416. [in Polish].
23. Przeniosło M. (2014) Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie w latach 1868–1906. [Pedagogical Society in Lviv in the years 1868–1906] *Studia z historii społeczno-gospodarczej XIX i XX wieku*, 13. 47-59. [in Polish].
24. Siudut G. (2013) Cesarsko-królewskie gimnazja państwowe miasta Lwowa na drodze transformacji w gimnazja państwowe Polski niepodległej 1914–1922. [Imperial-Royal state gymnasiums of the city of Lviv on the way of transformation into state gymnasiums of independent Poland 1914–1922] *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*, 63. 187-211. [in Polish].

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

